

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Η Θεσσαλονίκη

Στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων

Ο ρόλος και οι λειτουργίες της λογοτεχνικής πόλης

Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης
Τηλέμαχος Αλαβέρας
Βασίλης Βασιλικός
Γιώργος Ιωάννου
Νίκος Μπακόλας

2. Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

2.1. Ο ρόλος της πλατείας στην ατομική ζωή και τη συλλογική συνείδηση

2.1.1. Το παράδειγμα της "Μεγάλης Πλατείας"

Ο τρόπος με τον οποίο η αφηγηματική παρουσία της πλατείας συμβάλλει στη δημιουργία της φαντασιακής πόλης ποικίλλει στα κείμενα των Θεσσαλονικέων πεζογράφων. Η λογοτεχνική λειτουργία της πλατείας επηρεάζεται καθοριστικά από το βαθμό αφομοίωσης των ιστορικών και πολιτισμικών γεγονότων στο έργο του κάθε δημιουργού, ενώ ταυτόχρονα διαπιστώνονται και διακειμενικές επιρροές μεταξύ των συγγραφέων.

Η πλατεία ως χώρος αποτέλεσε για εκατοντάδες χρόνια "τον πυρήνα δόμησης του οικιστικού ιστού" στο χωριό και στη μικρή πόλη της Ελλάδας, οργανώνοντας τις κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες των κατοίκων της.⁴² Η χωροταξική ισορροπία που εξασφάλιζε έχει βέβαια υποχωρήσει στη σύγχρονη νεοελληνική πόλη, όπως και η οργάνωση που παραπέμπει σε ένα μόνο χωρικό κέντρο. Παρά το γεγονός ότι η σύγχρονη πόλη συνιστά ένα χώρο πολυεστιακό και διασπασμένο,⁴³ οι συγγραφείς εξακολουθούν να αποτυπώνουν στις πλατείες τη συλλογικότητα, τη συγκέντρωση της δράσης, τη συμπύκνωση του αφηγηματικού χρόνου και να καταγράφουν μέσα από αυτήν σπουδαίες ιστορικές στιγμές, αξιοποιώντας τις ιδιότητες της έκκεντρης οργάνωσης του εμπειρικού αυτού χώρου.⁴⁴

42. Βλ. Μ. Αράπογλου, "Η πλατεία στο ηπειρωτικό χωριό. Δομή και λειτουργίες", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1995, σ. 32.

43. Βλ. Γ. Λαδογιάννη, "Πλατεία / Αυλή. Η λειτουργία του χώρου στη δραματολογία του 20ού αιώνα", *Φιλοσοφία, Επιστήμες και Πολιτική, Συγκομιδή προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Ευτύχη Μπιτσάκη*, εκδ. τυπωθήτω Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 1998, σ. 185.

44. Για την έκκεντρη οργάνωση του χώρου και τη σημασία της βλ. P. Schmitt – Pantel, "Collective Activities and the Political in the Greek City", *The Greek City. From*

Αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα των παραπάνω διαπιστώσεων αποτελεί η *Μεγάλη Πλατεία* του Νίκου Μπακόλα, μυθιστόρημα το οποίο παραπέμπει ήδη από τον τίτλο του στην πολυσημειωτική υπόσταση του υπαίθριου δραματικού χώρου της πλατείας.⁴⁵ Η Θεσσαλονίκη, μια μεγάλη πλατεία, αναδεικνύεται σε πρωταγωνίστρια του έργου, καθώς ο αφηγηματικός ιστός "πλέκεται γύρω από τον ιστό της αστικής ζωής".⁴⁶ Η υπόθεσή του αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη από τα χρόνια που καταφθάνουν στην πόλη οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής μέχρι την κορύφωση του εμφυλίου πολέμου. Η περίπλοκη αφηγηματική δομή του έργου οργανώνεται σε τρία επίπεδα ("Κύριο μέρος", "Υποσημειώσεις", "Μέσοι χρόνοι"), στα οποία διακρίνουμε τη συμπλοκή του ιστορικού, του μυθιστορηματικού και του βιωματικού στοιχείου, με διαφορετική αναλογία κάθε φορά.⁴⁷ Το κύριο επίπεδο της αφήγησης περιλαμβάνει κεφάλαια, όπου ο συγγραφέας υιοθετεί την πολυπρισματική εστίαση και "μιλά" μέσα από έναν ήρωα κάθε φορά σε τριτοπρόσωπη αφήγηση. Εδώ ο Μπακόλας αφηγείται με ρεαλιστικό τρόπο, χρησιμοποιώντας όμως ένα λόγο ρυθμικό. Οι 43 "Υποσημειώσεις" σε πρώτο πρόσωπο αποτελούν το δεύτερο αφηγηματικό επίπεδο, που ενώ φαινομενικά στοχεύει στην αποκατάσταση της πραγματικότητας, η οποία παραμορφώθηκε στο μυθιστορηματικό επίπεδο, στην ουσία υπηρετεί τη διαδικασία της *αυθεντικοποίησης* του μυθιστορηματικού λόγου. Οι "Υποσημειώσεις" συνδέουν την ιστορία της πόλης με το μυθιστόρημα και δεν επιτρέπουν να παραβλέψουμε την έντονη παρουσία της.

Το περιστατικό που μας απασχολεί εντάσσεται στους "Μέσους Χρό-

Homer to Alexander, ed. By Oswyn Murray and Simon Price – Clarendon Press, Oxford, 1991, σ.161 και 197 και J. – P. Vernant, *Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη, Εγνατία, σ. 205.

45. Χρησιμοποιούμε τον όρο "δραματικότητα" με την έννοια της αφηγηματικής δράσης.

46. Σύμφωνα με τη Βενετία Αποστολίδου: "Η «Μεγάλη Πλατεία» είναι η πιο ολοκληρωμένη λογοτεχνική μετουσίωση της πόλης της Θεσσαλονίκης που έχουμε ως τώρα".

Βενετία Αποστολίδου, "Η Θεσσαλονίκη της «Μεγάλης Πλατείας»", *Εντευκτήριο*, τχ. 14, Μάρτιος 1991, σ. 85.

47. Βλ. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 74-77.

νους", το τρίτο από τα επίπεδα της αφήγησης του μυθιστορήματος. Σε αυτό ο συγγραφέας διηγείται μια παράλληλη ιστορία σε εννέα κεφάλαια με έναν έντονα συνειρμικό λόγο. Η πόλη παρουσιάζεται σε έναν επαναστατικό αναβρασμό με κύριους πρωταγωνιστές τον εμφανιζόμενο ως αρχηγό της επανάστασης Χριστόφορο και την αγαπημένη του Ειρήνη, η οποία σκοτώνεται σε απεργιακές κινητοποιήσεις. Οι "Μέσοι Χρόνοι" ξεπερνούν τα συμβατικά πλαίσια του χρόνου και της ιστορίας. Διάφορα ονόματα μας παραπέμπουν στην επανάσταση των Ζηλωτών (1342-1349), ενώ ταυτόχρονα καταγράφονται σημαντικές στιγμές της σύγχρονης ιστορίας της Θεσσαλονίκης, όπως η Μικρασιατική καταστροφή, τα αιματηρά γεγονότα του Μάη του '36 και ο εμφύλιος πόλεμος. Σε μία κρίσιμη στιγμή του έργου η σύλληψη του βασικού ήρωα Χριστόφορου και η γένη της λαϊκής, κοινωνικής επανάστασης πραγματοποιείται στη μεγάλη κεντρική πλατεία της πόλης, η οποία συνορεύει με τη θάλασσα. Ο ήρωας, μόνος στη μέση του έρημου χώρου, που τώρα του φαίνεται απέραντος, παίρνει κάτω από τον καυτό ήλιο την τελευταία δραματική του απόφαση παρακολουθούμενος από το πλήθος, το οποίο έχει αποτραβηχτεί στα σκιερὰ σημεία της πλατείας. Ο φόβος του θανάτου από την επικείμενη σύλληψή του δεν τον οδηγεί στη φυγή.

Επιδίωξή μας δεν είναι να αντιστοιχίσουμε τη μυθιστορηματική πλατεία με την πραγματική, ταύτιση που ούτε ο συγγραφέας έκρινε απαραίτητη, αφού δε μας παρέχει ικανοποιητικά στοιχεία για κάτι τέτοιο (στις περιγραφές του Μπακόλα ταιριάζουν περισσότερο οι πλατείες Αριστοτέλους⁴⁸ και Ελευθερίας⁴⁹). Σημασία έχει να κατανοήσουμε πώς μέσα από

48. Τη μοναδική θεατρικότητα της πλατείας Αριστοτέλους επισημαίνει και ο ήρωας του Βασιλικού εποπεύοντάς την από το μπαλκόνι του αγαπημένου του ξενοδοχείου, "Ηλέκτρα Παλλάς". Παρατηρεί πως το σχήμα – Ω – που σχηματίζει με τις περιποιημένες και ομοίμορφες προπολεμικές πολυκατοικίες είναι ιδανικό για να στηθεί αριστουργηματικά το σκηνικό για το "ψυχόδραμα της μνήμης", *Ο ευρωπέος και η ωραία του υπερπέραν* (154).

49. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη μορφή και τη σημασία της κάθε πλατείας μάς δίνει ο Κ. Τομανάς στο έργο του *Οι πλατείες της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, Νησίδες, 1997, σ. 29, 73.

τις σκηνικές οδηγίες του αφηγητή (έρημος χώρος, καυτός ήλιος κλπ) η πλατεία εξασφαλίζει την απαραίτητη θεατρικότητα και ο αναγνώστης προσεγγίζει αμεσότερα τη συγκρότηση του "πιθανού κόσμου" του δράματος.⁵⁰ Το γεγονός όμως που έχει ιδιαίτερη αξία στο μυθιστόρημα του Μπακόλα είναι πως η πλατεία προσφέρει στον πεζογράφο τη δυνατότητα να αναπαραστήσει μεταφορικά έναν ευρύτερο χώρο, όπου συγκεντρώνεται η συλλογική δράση, συνειδητοποιείται η κοινή μοίρα της λαϊκής τάξης και διαπιστώνεται η κατάληξη των ιδανικών και των οραμάτων της ίδιας της επανάστασης της γενιάς του συγγραφέα.

50. Για το ρόλο της πλατείας στη συγκρότηση του "πιθανού κόσμου" του δράματος βλ και Γ. Λαδογιάννη, *ό.π.*, σ. 152.